

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Порівняльне правознавство»
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

081 Право (правозастосування)

За темою: «Становлення і розвиток порівняльного правознавства»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 (протокол від 18.08.2023 № 8).

Розробники:

Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний І.М.**

Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Волошенюк О.В.**

Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС **Наджафлі Емін Муса огли.**

Рецензенти:

Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **Передерій О.С.**

Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Невзоров І.Л.**

План лекції

1. Основні етапи розвитку юридичної компаративістики.
2. Порівняльне правознавство у XX і XXI століттях.
3. Становлення і сучасний стан порівняльно-правових досліджень в Україні.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бойко І.С., Бабін Б.В. Порівняльне правознавство : навч. посіб. О. : Фенікс, 2011. 152 с.
2. Жаровська І.М., Канцір В.С. Юридична компаративістика: навч. посіб. Львів: Вид-во ЛКА, 2015. 195 с.
3. Порівняльне правознавство / за заг. ред. О. Петришина. Х. : Право, 2012. 272 с.
4. Порівняльне правознавство: Навч. Посібник / О.О. Погрібний, І.М. Погрібний, О.В. Волошенюк та ін. / За заг. ред... д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АПН України О.Н. Ярмиша. Х., 2006. 296 с.
5. Порівняльне правознавство : хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і фітів : навч. посіб. / уклад.: О.В. Петришин, О.В. Зінченко, Д.В. Лук'янов. Харків : Право. 2016. 1024 с.

Додаткова:

1. Батлер У.Е. Мудрість порівняльного правознавства. Зб. статей. К.: Логос, 2019. 572с.
2. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: сучасні грані досліджень.

Порівняльне правознавство. 2013. №1-2. С. 278-285.

3. Дамірлі М. Предметне поле порівняльного правознавства : комплексне бачення. *Порівняльне правознавство. Додаток до журналу «Право України»*. 2012. № 1-2. С.78-89.

4. Желдибіна Т. Юридична природа порівняльно-правових досліджень у галузі цивілістики (XIX – початок XX ст.). *Порівняльне правознавство*. 2012. № 1/2. С.273–279.

5. Кресін О.В. Виокремлення порівняльного правознавства як наукової та навчальної дисципліни у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. *Держава і право*. 2016. Вип. 74. С. 452-463.

6. Кресін О. Порівняльне правознавство: історична ретроспектива і нові виклики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4. С. 108-114.

7. Кресін О.В. Порівняльне правознавство у XIX – XX століттях: проблеми становлення: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Логос, 2011. 294 с.

8. Кресін О.В. Питання про практичні цілі порівняння в правознавстві Західної і Центральної Європи в другій половині XVIII – першій третині XIX ст. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 191-200.

9. Кьотц Х. Старі та нові проблеми порівняльного права. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 1/2. С. 90–103.

10. Мудриєвська Л. Значення порівняльного правознавства у становленні позитивістських поглядів Ф.В. Тарановського. *Порівняльне правознавство*. 2013. №1-2. С. 357-361.

Текст лекції

1. Основні етапи розвитку юридичної компаративістики

Порівняльне правознавство пройшло довгий і складний шлях розвитку, що триває й донині - уточнюються його цілі й завдання. Для історичної еволюції юридичної компаративістики характерні як підйоми, що супроводжуються необґрунтованими спробами надати порівняльному правознавству універсальне значення в перетворенні права різних держав і народів, так і спади, коли в ньому бачили лише один з допоміжних техніко-юридичних засобів при вивченні права, що приводило до невиправданого зменшення його ролі.

Виникають закономірні питання: з якого моменту бере свій початок порівняльне правознавство? чи можна вважати порівняльним правом все те, що з'явилося протягом давно минулих століть при зіставленні окремих юридичних інститутів або цілих правових систем? чи можна віднести всі ці ранні поняття до сфери поняття «порівняльне право» або «порівняльне правознавство»?

У юридичній компаративістиці відповідь на ці питання існує у двох варіантах. Прихильники першого варіанта наполягають на древньому походженні порівняльного правознавства. Вихідним моментом для них є використання античними й середньовічними філософами й законодавцями порівняння як методу дослідження з метою розв'язання конкретних проблем. На підтвердження цього вони, як правило, наводять складені з використанням порівняльних даних давньогрецькі закони Солона і Лікурґа, розробку в Давньому Римі Законів XII таблиць, утворення римського права з його розподілом на *jus civile* і *jus gentium*, виведення зі звичаїв різних місцевостей принципів загального звичаєвого права у Франції в XV в. і принципів німецького приватного права в Німеччині в XVIII в., зіставлення загального права з канонічним правом в Англії в середні століття.

Все це дало підставу Р. Давиду писати про те, що «порівняння правових систем, що межують на географічній карті, - справа настільки ж давнє, як і сама правова наука».

Грецький учений Г. Маридакіс говорив, що Аристотель, щоб зробити висновки про закономірності політичної організації, зібрав, зрівняв і проаналізував конституції 158 грецьких і варварських міст.

Велика роль у розвитку порівняльного правознавства приділяється також великим представникам епох Відродження й Просвіти, що склали плани суспільних реформ на основі природно-правової доктрини. При цьому французи ведуть порівняльне право від Ш. Монтеск'є, що у своїй праці «Про дух законів», як відомо, удався до зіставлення різних правових систем і будував своє розуміння права на припущеннях щодо причин розходжень між цими системами.

В англійській компаративній літературі існує думка, що засновником порівняльного правознавства є Ф. Бекон, який широко користувався порівнянням, розробляючи власний індуктивний метод, особливо при складанні своїх таблиць подібності, різниці й супровідних змін.

На думку ж німецьких юристів, першим, хто висунув ідею про порівняння правових систем, був Лейбниц.

Представляється, що все-таки й Монтеск'є, і Бекон, і Лейбниц не можна вважати засновниками порівняльного правознавства. Їх можна назвати лише провісниками порівняльного права.

Прихильники другого варіанта (М. Ансель) датують час народження порівняльного правознавства другою половиною XIX в., а іноді 1869 р. - роком заснування французького Товариства порівняльного законодавства, або навіть 1900 р. - роком проведення I Міжнародного конгресу порівняльного права.

Як пояснити настільки різке розходження у визначенні часу виникнення порівняльного Правознавства? Пояснюється це насамперед

різним розумінням самого Предмета порівняльного правознавства. Ті, хто в порівняльному правознавстві бачить простий метод пізнання й вивчення іноземного права, запозичення його в праві іншої країни, вважають, що джерела порівняльного правознавства перебувають у далекій давнині. Ті ж, хто визнає порівняльне правознавство самостійною наукою або науково розробленим і систематично застосовуваним методом, праві в тім, що таке порівняльне правознавство склалося значно пізніше, тобто в другій половині XIX в., із затвердженням національних правових систем, що увібрали в себе історичні особливості розвитку кожної із західних країн.

Характерна позиція німецького компаративіста Л.-Ж. Константинеско. Наводячи точки зору представників двох вищезгаданих напрямків, він пише, що можна, мабуть, знайти аргументи в підтримку обох думок. Все залежить від того, як визначають право і його місце в науці. Якщо звести його до розумової операції, що зіставляє подібні об'єкти, то виявиться, що корінь порівняльного права дійсно йдуть у давню давнину. І навпаки, якщо під ним розуміти діяльність із метою послідовного зближення правових систем, то прийде погодитися із другою думкою.

Таким чином, історично відбулося так, що у відмінність, наприклад, від загальної теорії права або філософії права порівняльне правознавство склалося як самостійна наукова дисципліна лише у другій половині XIX ст., точніше, в останній його чверті.

Становлення й оформлення порівняльного правознавства в самостійну галузь правової науки невіддільно від усього комплексу соціально-політичних змін, які супроводжували розвиток національних правових систем. Це відносно пізніше виникнення порівняльного правознавства пояснюється двома факторами, досить очевидний зв'язок між якими окремі компаративісти або взагалі не визнають, або у всякому разі намагаються не дуже підкреслювати. Один з таких факторів носить соціальний характер, іншої пов'язаний із внутрішньою логікою розвитку правової науки. Цей

другий фактор особливо часто висувається в науковій літературі на передній план. Як приклад укажемо, зокрема, на позицію Л.-Ж. Константинеско, автора, мабуть, одного з найбільш детальних нарисів історії виникнення й розвитку порівняльного правознавства. Аналогічної точки зору дотримуються й такі корифеї юридичної компартивістики, як Х. Гаттеридж, Р. Давид, М. Рейнстайн і ін.

Потреби в порівняльному правознавстві певною мірою впливали із внутрішньої логіки розвитку юридичних наук. На початку XIX ст. національна односторонність і обмеженість стають усе більше й більше неможливими. Правовий розвиток досягнув високого рівня, утворилися національні правові системи; на цьому ґрунті не міг не підсилитися інтерес до вивчення закордонного законодавства, і при цьому чітко позначаються дві тенденції: з одного боку, підкреслюється спільність і подібність національних законодавств, з іншого боку - все більша увага приділяється розходженням між ними.

Нові імпульси отримує порівняльне правознавство й від інших наук, до цього часу усе що наполегливіше звертаються до порівняльного аналізу. Це стосується навіть природничих наук: порівняльної анатомії, порівняльної фізіології, а пізніше - порівняльного мовознавства. Всі дослідження цих наук розвиваються одночасно з порівняльним правознавством і сприяють його становленню.

Разом з тим причини відокремлення й інтенсивного розвитку порівняльного правознавства в автономну, самостійну дисципліну варто шукати насамперед у його практичних цілях, а не в методологічній аргументації. Дійсно, перші кроки по шляху порівняльного правознавства (як і початок усякого наукового знання) були зроблені, як говорив англійський учений Ф. Поллок, із чисто практичною метою.

В Англії компаративні дослідження були зумовлені більшою мірою практичними, ніж теоретичними міркуваннями. Так, ще у XVI столітті за

ініціативою короля Генріха VIII було створено кафедри римського права для того, щоб сприяти підготовці дипломатів, які повинні були представляти Англію в країнах континентальної Європи. Відома робота Бурга «Коментарі до колоніальних і іноземних законів самих по собі і про те, що стосується їх конфліктів між собою і з правом Англії» (1838) була створена для задоволення потреб Таємної Ради, яка в ті часи була вищою судовою інстанцією Британської імперії, але завдяки багатству зібраного матеріалу використовувалась багатьма як підручник порівняльного приватного права. Із цим була пов'язана й публікація в 1839 р. книги Берджа «Коментарі до колоніального й іноземного права». Розвитку порівняльних досліджень вимагали також комерційні й інші ділові зв'язки з іншими країнами, обсяг яких постійно зростав. Це ставило англійських юристів перед необхідністю вивчати зарубіжне торгівельне право. В 1859 р. була опублікована праця професора А. Леві «Міжнародне торгове право», у якому здійснювався порівняльний аналіз англійського торгового права з торговим правом 28 зарубіжних країн.

Вирішальний вплив на становлення порівняльного правознавства зробила сама історична дійсність, тобто інтернаціоналізація економіки, розвиток міжнародних відносин, торговельних зв'язків, збільшення експорту капіталу й експансії колоніалізму, які привели до того, що юридична наука повинна була вийти за рамки національного права й національного законодавства.

Саме ці соціальні фактори поставили порівняльне правознавство на практичний ґрунт. Відбулося сполучення властиво теоретичного підходу із практико-прикладним. Тому Ф.В. Тарановський мав всі підстави писати про те, що «порівняльне правознавство є найважливішою спадщиною, що XIX століття залишило юридичній науці. Двоєкого роду причини звели зародження й впливали на розвиток в XIX сторіччі цього нового напрямку юридичної думки - теоретичні й практичні».

При цьому слід зазначити інституціоналізацію порівняльно-правових досліджень, усе більш виразне відособлення порівняльного правознавства від історії права, теорії й філософії права. Виникли такі наукові установи, як Товариство порівняльного законодавства у Франції, засноване в практичних цілях в 1869 р., Англійське товариство порівняльного законодавства, створене в 1898 р., Міжнародна асоціація порівняльного правознавства й науки народного господарства, заснована в 1899 р. у Берліні, і ін.

Інституціоналізація виражалася далі в створенні й виданні спеціальних журналів, регулярному скликанні міжнародних конгресів і т.д. Міркування практичного характеру привели в деяких країнах (у Франції, Німеччині, Англії, США) до включення в програму юридичної освіти порівняльного правознавства, основу якого становили дослідження закордонних правових систем, і до створення спеціальних кафедр компаративного плану.

2. Порівняльне правознавство у XX і XXI століттях.

XX століття можна назвати століттям інституціоналізації порівняльного правознавства. Точкою відліку в цьому процесі є Міжнародний конгрес порівняльного права (1900 р., Париж).

У конгресі взяли участь провідні компаративісти світу. З українських вчених учасниками конгресу були М.М. Ковалевський та Ф.В. Тарановський. Один з основних організаторів конгресу - Р. Салейль - у своїй доповіді говорив про необхідність чіткої дефініції предмету порівняльного права й визначення способів наукового аналізу. Він підкреслив, що «по всіх цих питаннях не зроблене нічого або зроблене дуже мало». Дотепер, на думку Салейля, вчені займалися лише вивченням іноземного права або етнологічним, соціологічним і історичним порівнянням. Тепер настала настав час додати «порівняння, засноване винятково на юридичній точці зору, і

бажаний результат буде досягнутий».

Одним із центральних питань конгресу стала класична суперечка: «Що таке порівняльне правознавство?». Французька школа порівняльного права, представлена такими іменами, як Р. Салейль, Е. Ламбер і А. Леві-Ульман, наполягала на тому, що порівняльне правознавство є самостійною галуззю юридичної науки. На противагу цьому німецька й англійська доктрини стверджували, що порівняльне правознавство є не наукою, а лише методом, що різною мірою застосовується у всіх галузях юридичної науки. Єдиний представник англосаксонських країн на конгресі Ф. Поллок заявив, що «порівняльне право є не наукою, а лише вступом у порівняльний метод у праві».

У виступах учасників I Міжнародного конгресу порівняльного права були сформульовані основні поняття й категорії порівняльного правознавства, створені основні його конструкції, виділені цілі, завдання, поставлені питання про його предмет і метод тощо. Конгрес мав великий резонанс у юридичному світі. Він викликав широкий обмін думками. Ідеї, висловлені на конгресі, дотепер або відтворюються в модернізованих сполученнях у сучасних концепціях, або використовуються як відправні позиції для подальших наукових пошуків і модифікацій.

Активне співробітництво юристів різних країн сприяло прийняттю ряду Гаазьких конвенцій (1902-1905 р.) з метою уніфікації норм міжнародного приватного права по спеціальних питаннях: про шлюб; про розлучення подружжя; про опіку над неповнолітніми; про піклування над повнолітніми; про особисті й майнові відносини між подружжям; про міжнародний цивільний процес. Ці конвенції об'єднали більше 10 держав Європи. Таким чином, до Першої світової війни був створений «клімат Гааги», тобто клімат вироблення погодженої юридичної політики.

До Другої світової війни кафедри порівняльного права були створені у дванадцяти французьких університетах, інститути порівняльного права - в

Парижі й Ліоні. Серійні видання («колекції») цих інститутів заслуговують найвищої оцінки: 42 томи основної серії Ліонського інституту й 67 томів Паризького багато в чому сприяли підвищенню інтересу до порівняльного права не тільки у Франції, але й за кордоном. У Німеччині на відміну від Франції порівняльне право в жодному з університетів не викладалося навіть у якості факультативної дисципліни.

Важливим моментом даного етапу є те, що починають проводитися порівняльні дослідження англо-американського та романо-германського права. Раніше вважалося, що порівнювати можна лише правові системи, що виросли на спільному історичному підґрунті (Г. Елінек), тобто визнавалося доцільним здійснювати переважно внутрішньосімейне порівняння.

Після Жовтневої революції 1917 р. західні юристи довгий час були нездатні усвідомити самий факт співіснування двох протилежних соціальних і правових систем. Правда, із цього загального правила були деякі виключення. Так, Фрейнд у Німеччині, Ламбер у Франції звернулися до вивчення радянського права. Були переведені радянські кодекси, видані коментарі й огляди радянського законодавства. Э. Ламбер високо оцінив ЦК РСФСР 1922 р. Однак такі голоси звучали рідко, і західна правова наука в цілому, за словами М. Анселя, розглядала радянське право як «скороминущу дивину» (*curiosite passegere*), неварту серйозного дослідження.

Ще однією особливістю розвитку порівняльного правознавства в період між двома світовими війнами є популярність ідеї вироблення «світового права» як особливого завдання компаративістики. Мова йшла вже не тільки про те, щоб виявити єдність права, прихованого під національними формами, але й про те, щоб практично виробити єдине право, що було б фундаментом світового співробітництва. Зусилля прихильників створення «світового права XX століття» підтримувалися й великими міжнародними організаціями, зокрема Міжнародним інститутом по уніфікації приватного права (ЮНІДРУА), створеним в 1926 р. у Римі Лігою Націй. В 1924 р. у Гаазі

була заснована Міжнародна академія порівняльного права, що об'єднала великих компаративістів миру. Її конгреси, проведені один раз і чотири роки, займають особливе місце в системі міжнародного наукового співробітництва вчених-юристів миру. В 1924 р. була заснована також Міжнародна асоціація кримінального права, що ставила своєю метою об'єднати всіх фахівців світу по кримінальному праву для загального узгодження позицій та забезпечення кодифікації кримінального законодавства.

Гальмували розвиток порівняльно-правових досліджень тоталітарні режими у Італії, Німеччині та СРСР. Поодинокі дослідження часів панування цих режимів мали контрастну спрямованість. В основі порівняльно-правових досліджень з обох боків було прагнення донести типологічну вищість своєї правової системи та недосконалість, рудиментарність чи випадковість іншого типу права.

Новий етап у розвитку порівняльного правознавства наступив після Другої світової війни. Утворення систем соціалістичного права й правових систем країн, що розвиваються, вимагало перегляду традиційних концепцій юридичної компаративістики. У другій половині XX в. наука порівняльного правознавства вже не могла опиратися винятково на правові системи західних країн, вона оперувала правовим матеріалом як однотипних, так і різнотипних правових систем. Юридична компаративістика певною мірою переступила межі заходоцентризму та повернулася до «юридичної периферії».

У СРСР ставлення до порівняльно-правових досліджень почало змінюватися у 1960-х роках. Цьому сприяло вже згадуване створення світової соціалістичної правової сім'ї, а також пожвавлення економічних зв'язків з капіталістичними країнами.

У другій половині XX в. у центрі уваги юристів-компаративістів світу перебувало три комплекси проблем. Перший - загальнотеоретичні питання порівняльного права: предмет, цілі, функції, методологія й т.д. Другий -

порівняльне дослідження основних правових систем сучасності. Третій комплекс проблем пов'язаний з порівняльно-правовими дослідженнями в рамках галузевих юридичних наук. Якщо раніше порівняльне право розвивалося переважно в сфері приватного права, то тепер юристів-компаративістів цікавить і публічне право. Конституційне право стало рівноправним об'єктом порівняльного права.

У 80-90-ті роки в науці порівняльного правознавства спостерігалася своєрідна криза, пов'язана з розривом поколінь. Наукова кар'єра юристів-компаративістів старшого покоління наближалася до кінця, а молоді компаративісти себе ще ні в чому не виявили.

Активізували порівняльно-правові дослідження глобальні події, що відбулися на рубежі XX та XXI століть: розпад радянської системи та утворення нових правових систем перехідного типу, створення міждержавних правових систем та поглиблення процесів уніфікації, поява нових загроз і викликів - міжцивілізаційні, міжрелігійні конфлікти, масова міграція населення тощо.

Міжнародні центри порівняльного правознавства.

Міжнародна академія порівняльного права (МАПП) - заснована в 1924 р. у Гаазі. Її ціль - вивчення права на порівняльній основі в історичній перспективі й удосконалювання законодавства різних країн.

Міжнародна асоціація юридичних наук (МАЮН) заснована в 1955 р. у Парижі під егідою ЮНЕСКО. Мета - сприяти розвитку юридичних наук шляхом порівняльного вивчення існуючих національних правових систем, активізації наукових контактів і обміну інформацією між ученими різних країн, надання допомоги національним науковим організаціям, що вивчають іноземне право.

Міжнародний факультет порівняльного права (МФПП) створений восени 1960 р. на базі Страсбурзького університету (Франція). Організаційно він пов'язаний з відомими науковими організаціями - Міжнародною

асоціацією юридичних наук і Міжнародною академією порівняльного права. Факультет ставить своєю метою сприяти розвитку порівняльного правознавства за допомогою його викладання, здійснення наукових досліджень і видання наукових праць. У діяльності факультету з моменту його створення брали активну участь багато відомих юристів, що читали цикл лекцій про основні юридичні системи сучасності.

3. Становлення і сучасний стан порівняльно-правових досліджень в Україні.

Українська компаративістика розвивалася з XIX ст. в руслі європейських традицій. Багато відомих українських вчених навчалися за кордоном, що наклало свій відбиток на їх наукові погляди. Хоча висловлювати свої погляди приходилося у складних історичних умовах. У Російській імперії офіційна православно-слов'янофільська ідеологія, яка дістала відображення у державній політиці у сфері вищої освіти, сприяла хіба що тривалому розвитку історичної школи права. Після європейських революцій уряд Російської імперії скоротив навчальні плани університетів, заборонивши як «шкідливі» курси, що висвітлювали історію та сучасний стан права зарубіжних країн. Все ж дореволюційні вчені в своїх роботах досить широко аналізували різні політико-правові ідеї і концепції, оцінювали тенденції державно-правового розвитку, порівнювали окремі галузі законодавства і правові інститути різних держав. Тому вважаємо за необхідне висвітлити спектр вітчизняних наукових напрямків і ідей, охарактеризувавши найбільш показові персоналії.

Іванишев Микола Дмитрович (1811-1874) працював професором, деканом юридичного факультету, ректором Імператорського університету ім. св. Володимира у Києві. Навчався у СПб. та Берліні, де слухав лекції Ф.Савіньї. За своїми поглядами належав до історичної школи права, точніше,

до її центрально- та східноєвропейського відгалуження — школи слов'янського права, фактично був одним з її застосовників в Україні. М.Д. Іванишев вважав, що у культурному та правовому сенсі світ поділяється на наднаціональні спільноти-«племена» етнічно споріднених народів відповідно до мовних сімей (слов'яни, германці та ін.). Розвиток права у межах кожної такої спільноти є унікальним, а пізнання національного права можливе насамперед у контексті та у порівнянні з іншими народами однієї мовної сім'ї. На думку М.Д. Іванишева, слов'янам, як і германцям, притаманний особливий спільний характер (дух) — як дещо дане Богом, самоцінне та варте збереження. Цей характер визначає особливий шлях культурного розвитку племені. Правове та політичне життя є проявом культури племені. Реципійовані чи довільно запроваджені державою правові норми, які не узгоджуються з культурою та звичаєвим правом народу, стають неефективними та відторгаються суспільством, що змушує законодавця їх усувати. Між правом народів різних мовних сімей відбувається насамперед не дифузія, а боротьба. У працях М.Д. Іванишева порівняльно-історичне дослідження стає самостійним і навіть одним з основних напрямів пізнання права. Згодом школа слов'янського права в Україні була представлена М.Ф. Владимирським-Будановим, О.В. Романовичем-Славатинським та іншими вченими.

Орнатський Сергій Миколайович (1806-1884). Після навчання у Санкт-Петербурзі і Берліні та захисту докторської дисертації працював у Київському і Харківському університетах. На думку С.М. Орнатського, у світі існує так званий «Закон Вічної Правди», який є єдиним для всіх народів. Але це найвище право сприймається різними народами по-різному, вони усвідомлюють його суб'єктивно. Серед причин відмінностей у позитивному праві автор виділяв взаємне відчуження народів, різні релігійні вчення, рівень суспільного розвитку, клімат, рельєф, типи господарювання, які впливають на звичаї та дух народу, а також воля законодавця. На думку С.М.

Орнатського, зумовлені такими чинниками відмінності у об'єктивному праві є кількісними, а не якісними; право різних народів не може бути протилежним, несумісним; попри відмінності, воно може рівною мірою узгоджуватися із «Законом Вічної Правди». С.М. Орнатський вважає взаємодію правових систем у формі запозичення чи уніфікації норм та інститутів закономірним і позитивним явищем у правовому розвитку, яке дає змогу наблизитися до загального «Закону Вічної Правди». Запозичення не є принизливим і не веде до нівелювання індивідуальності народу. Навпаки, відчуження та ізоляція народів були б шляхом до деградації суспільства і права. В цьому ми бачимо відмінність позиції автора від історичної школи права.

Ренненкамф Микола Карлович (1832-1899). Викладав у Імператорському університеті ім. св. Володимира енциклопедію законодавства. В різні роки перебував також на посадах ректора, мирового судді, був Київським міським головою. Першим в Україні присвятив своє дослідження розвитку теорії та методології порівняльного правознавства. Він зазначав, що порівняння є надзвичайно важливим евристичним методом пізнання, який ефективно використовується наукою з античних часів. Вчений стверджує, що порівняльне правознавство є наукою, яка вивчає все чинне право з метою його узагальнення, знаходження загальних засад, кореляції між правовими явищами, комплексу причинно-наслідкових зв'язків у праві. Порівняльне правознавство вивчає право у динаміці, як явище історичне, реконструює правові явища. При цьому воно використовує дослідницький арсенал та здобутки суспільних, гуманітарних та природничих наук. На думку М.К. Ренненкампа, до сфери науки порівняльного правознавства входять усі галузеві порівняльно-правові дослідження, а також порівняльна історія права.

Ковалевський Максим Максимович (1851-1916). Народився у Харкові, після закінчення юридичного факультету Харківського університету

продовжив навчання в університетах Берліна, Парижу та Лондона. В різні часи викладав у Московському, Стокгольмському, Оксфордському та новому Брюссельському університетах. Був учасником Першого міжнародного конгресу порівняльного права (1900). Найбільш відомий представник української соціологічно-позитивістської школи в порівняльному правознавстві. На його думку, розвиток права визначається економічною, політичною, морально-релігійною, культурною еволюцією певного народу, а також розвитком науки і техніки. Право стоїть над державою, об'єктивне і має бути незалежним від сваволі окремого індивіда чи держави, визначатися солідарною волею суспільства. Право не можна виводити з нього самого, а можна тільки зрозуміти із соціальних умов життя суспільства. Тому методологічну основу порівняльного правознавства створює соціологія. Учений вважав порівняльне правознавство та порівняльну історію права абсолютно тотожними. Порівняльне правознавство, на його думку, має виявляти, яке право відповідає кожній із стадій суспільного розвитку людства, встановлювати системні зв'язки між правовими нормами та інститутами для кожної із стадій суспільного розвитку, визначати, що з юридичних норм можна вважати в певний час у конкретній країні пережитком минулого, а що — прогресивним явищем. Відповідно порівняльне правознавство дає змогу визначити поле та напрям правових реформ, є основою законодавчої політики держави. На думку М.М. Ковалевського, порівняння не має обмежуватися народами певної раси, мови чи релігії. Разом з тим, порівняльно-правові дослідження мають сенс переважно тоді, коли досліджувані країни перебувають на однакових стадіях суспільного розвитку.

Собестіанський Іван Михайлович (1856-1895). Закінчив юридичний факультет Харківського університету, навчався у Празі та Відні. Викладав історію російського права в Харківському університеті. Критикував школу слов'янського права за те, що їх висновки не підтверджувалися серйозними

науковими дослідженнями. За його словами, представники слов'янської школи використовували неперевірений народний фольклор та висновки інших учених замість порівняння самого права. Він вважав, що, приміром, між слов'янським та германським правом набагато більше подібностей, ніж відмінностей. І.М. Собєстіанський вводить в обіг поняття «зловживання порівнянням», під яким він розумів позаісторичність порівняння, коли порівнюються правові явища у народів, що перебувають на різних рівнях розвитку, та використовується недосконалі засоби. «Зловживання порівнянням» приводить дослідника до помилкових висновків. Передумовою одержання достовірних результатів при проведенні порівняльно-правових досліджень є незаангажованість, абстрагованість від власної національної приналежності, історизм, критика джерел, фахові переклад та тлумачення юридичних текстів.

Тарановський Федір Васильович (1875-1936). Закінчив юридичний факультет Варшавського університету. Працював в Ярославлі та Петрограді. Був учасником Першого міжнародного конгресу порівняльного права (1900). В 1918 став одним із засновників, академіком Української академії наук та очолив кафедру порівняльної історії права УАН. У 1920 емігрував до Королівства сербів, хорватів і словенців — до м. Землін, того ж року переїхав до Белграда. Завідувач кафедри історії права слов'янських народів Белградського університету (1920-1936). Ф.В. Тарановський вважав порівняння надзвичайно важливим методом дослідження, аналогом експериментального досліду в природничих науках. Те, що дослідник не в змозі змінювати реальних умов будь-якої країни, компенсується повторюваністю правових явищ у різних суспільствах за різних умов. На основі порівняння, отже, можна віднайти справжню причину певного явища. При спостереженні розвитку права в одній країні неможливо відокремити дійсні причини явищ від несуттєвих для них зовнішніх обставин. Тому цього недостатньо для того, аби виявити причинно-наслідкові зв'язки та встановити

закономірності розвитку права; слід вивчати та порівнювати всі системи права. Для Ф.В. Тарановського порівняльне правознавство є частиною соціології як єдиної синтетичної науки про суспільство. Метою порівняльного правознавства, на думку вченого, окрім вивчення закономірностей розвитку права, є пізнання особливостей еволюції національного права. Крім того, порівняльне правознавство у подвійній ролі «допоміжного засобу та окремої дисципліни» сприяє вдосконаленню національного права через порівняльне тлумачення норм останнього та через виявлення у ньому прогалин і недоліків. Також порівняння є важливою частиною процесу уніфікації права.

Максимейко Микола Олексійович (1870-1941). Закінчив Імператорський університет ім. св. Володимира (Київ), працював над докторською дисертацією у Німеччині, викладав у Харківському університеті. Після Жовтневою революції викладав у Харківському інституті народного господарства, Харківському інституті геодезії та землеустрою. Був науковим консультантом кодифікаційного відділу Народного комісаріату юстиції, старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР. Відстоював ідею самобутності національного права, не підтримував поглядів щодо єдності слов'янського права, вважаючи що між українським та російським правом існують суттєві відмінності ще з часів Київської Русі. Він вважав, що різні правові системи можуть бути подібні між собою в результаті: 1) спільності їхнього походження; 2) запозичень, які відбуваються: а) при переносі правових норм певної країни в її колонії; б) шляхом наслідування (подражання); 3) ідентичних умов життя й потреб. Був проти рецепції іноземного права, яке може становити загрозу національному праву. В якості засобу обмеження сфери застосування іноземних правових норм пропонував кодифікацію національного права. Він вважав, що завданням порівняльно-правових досліджень має бути з'ясування процесу розвитку права у всесвітньому масштабі та причин переходу з одного «правового стану» в

інший на основі загальних закономірностей розвитку суспільства.

За часів перебування України у складі СРСР порівняльно-правові дослідження гальмувалися. У 20-х роках ХХ ст. негативне ставлення керівництва СРСР до зарубіжного права призвело до виключення відповідних курсів з програм юридичних вузів; лише у 1936 р. було введено курс загальної історії держави і права для студентів-юристів. Проблематика правових досліджень наприкінці 20-х — на початку 1930-х років була звужена до вивчення радянського права. Науковці, які у своїх працях намагалися проводити порівняння із зарубіжними країнами, викликали підозри щодо благонадійності.

Як вже було сказано, ставлення до порівняльного правознавства почало змінюватись лише в 60-х роках минулого століття, коли під впливом «хрущовської відлиги» активізувались економічні і культурні зв'язки СРСР з «капіталістичними» країнами.

В Україні у 1961 році у складі Сектора держави і права АН УРСР на чолі з В.М. Корецьким було утворено науково-галузеву групу з державного права зарубіжних країн, у 1965 році — відділ проблем міжнародно-правової діяльності УРСР і порівняльного державознавства на чолі з В.М. Корецьким.

В.М. Корецький одним з перших в українській юридичній науці вивчав питання про особливості використання порівняльно-правових досліджень у міжнародному приватному праві. Зокрема, він розглянув питання про уніформізм (уніфікацію) в праві та його перспективи. Частина науковців вважала уніформізм універсальним інструментом зближення національних правових систем та створення єдиного світового права. При цьому національні системи мали або стати тотожними, або зовсім зникнути. В результаті уніфікації правових норм міжнародні економічні відносини мали стати простішими та міцнішими. Такі погляди В.М. Корецький називав космополітизмом права, зазначаючи, що на практиці приватне право в різних країнах та регіонах є настільки різноманітним, що уніформізувати його

нереально. Тому обсяг пропонованого «світового права» звужується до окремих інститутів приватного права, а його простір — до кола «культурних» народів або сукупності держав у межах окремих регіонів.

У 1969 році при перетворенні Сектора на Інститут держави і права серед основних напрямів науково-дослідної роботи Інституту Постановою Президії АН УРСР було визначено: розробку правових проблем розвитку світової соціалістичної системи та найактуальніших питань порівняльного державознавства. Однією з причин зміни ставлення до порівняльного правознавства стало проголошення ідеї мирного співіснування соціалістичної та капіталістичної світових систем, що було формальною відмовою від ідеї насильницького «експорту» революції. Ця ідея передбачала «конкуренцію сили прикладу» замість «конкуренції сили зброї» в суперництві капіталістичної та соціалістичної соціальних систем. Відповідно з'явилася орієнтація на порівняння, хай навіть переважно контрастне, соціалістичного та буржуазного права.

Після розпаду СРСР відбувається поступове відродження вітчизняного порівняльного правознавства. Щоправда, обмежений доступ до наукових джерел та матеріалів іноземної юридичної практики, мовні бар'єри ще значно стримують обсяг порівняльно-правових досліджень. Однак, не зважаючи на це, дана проблематика все частіше обговорюється на наукових конференціях та круглих столах. З'явилися різноманітні роботи таких авторів, як М.І. Козюбра, Л.А. Луць, Ю.М. Оборотов, Н.М. Онищенко, О.Ф. Скакун, О.А. Тихомиров, Є.О. Харитонов, В.М. Шаповал, С. Шевчук...